

ROMEINSE WEGEN DOOR BRABANT NAAR UTRECHT

Hoewel op de meest bekende Romeinse reiskaart, de Tabula Peutingeriana, voor ons land maar twee wegen zijn ingetekend, die vanuit Nijmegen langs de Rijn en de Maas naar het westen lopen, is het zeker, dat de Romeinen ook een wegennet in noordelijke richting hebben opgebouwd, dat niet in de antieke teksten is vermeld.

Wij willen met deze bijdrage een poging wagen tot reconstructie van twee belangrijke wegen door het Brabantse land naar Utrecht.

Bavay, ten z.w. van de stad Bergen in Henegouwen, thans een kleine plaats, maar in de Romeinse tijd een aanzienlijke stad, van waar uit zeven belangrijke Romeinse hoofdwegen naar alle windstreken aangelegd waren, waarvan een naar Utrecht. In het reisboek van Antonini en op de reiskaart van Peutinger, beide van Romeinse oorsprong, komt de plaats Bavay voor onder de naam Bagacum.

Van de twee te behandelen wegen nemen we eerst de weg Bavay-Utrecht.

Als we de reconstructie vanuit Bavay beginnen, is het eerste gedeelte over Bergen tot Asse goed te volgen; het onderscheidt zich door zijn rechtlijnig tracé en is in het moderne verkeersnet nog goed bewaard. Ten noorden van deze Romeinse vicus is de baan echter praktisch verdwenen, maar men kan haar tracé verder vervolgen aan de hand van de Romeinse woongronden te Merchtem en te Rumst, waar zij het riviertje de Rupel moet hebben gekruist. Ten noorden van de Rupel kan zij zich hebben voortgezet langs Waarloos, Kontich en Hove naar Wommelgem, waar onder de provinciale weg bij het aanleggen van de riolering, de Romeinse weg te voorschijn kwam, tevens werden twee bronzen en een zilveren Romeinse munt gevonden. Wij vervolgen onze route over Brecht, waar zich een groot Merovingisch grafveld (6e-7e eeuw) bevindt, naar Rijsbergen. Hier is een Romeinse tempel opgegraven benevens een aanzienlijke Romeinse woongrond van de 1e tot de eerste helft van de 3e eeuw. De tracerings van de weg gaat dan verder naar Breda, waar Romeins brons en Romeinse munten gevonden zijn. Beekman maakt in zijn Handboek der Middel-Nederlandse Geographie melding van een oude handelsweg over Breda en Geertruidenberg naar Almsvoet. Daar, waar vòòr de St. Elisabethsvloed (1421), de Alm in de Maas stroomde lag het dorp Almsvoet = voorde in de Alm.

Dank zij een recente vondst in de Biesbos is het ons mogelijk geworden de ligging van dit dorp te localiseren aan de samenloop van de Bevert en het Gat van de Noorderklip. Deze vondst was een grote molensteen, waaraan de volgende geschiedenis verbonden is: Na de ramp van de St. Elisabethsvloed, die de woonruimte „Grote of Zuidhollandse Waard” met vele woonkernen vernietigde en vele bewoners het leven kostte, had de Biesbos-zee

voor de mens in lange tijd geen betekenis meer. De overlevenden van de grote katastrofe waren in wanhoop weggevlucht en hadden het land, steeds meer door het water overspoeld, aan zijn lot overgelaten. Het water schuurde diepe geulen tussen de dijkgeden van de Merwede en de doorbraak tussen Wieldrecht en Broek, waardoor de weg naar zee over het Merwedewater aanmerkelijk werd bekort en waarvan de Gorcumse scheepvaart dankbaar gebruik maakte om het Dordtse stapelrecht te ontwijken.

Ook de visserij ontwikkelde zich in het overstroomde gebied, vooral de zalmvisserij die van veel belang was, daar het verpachten van de zogenaamde „zalmsteken” aan de eigenaren belangrijke inkomsten opbracht, voor zover deze althans hun eigendomsrechten in de verdronken Waard konden bewijzen.

Volgens geschreven berichten zou er omstreeks een eeuw door niemand naar de verdronken „landen, goederen en heerlijkheden” zijn omgekeken. Maar toen de zalmvisserij zich meer en meer ontwikkelde en ook aanwassen ontstonden, werd het anders.

Uiteraard was door de overstroming grote onzekerheid ontstaan omtrent de eigendomsrechten en begrenzingen der landerijen. In 1516 stelde Karel V de „Commissie op de verdronken Waard van Zuid-Holland” in. Gronden en visserijen werden geacht aan de grafelijkheid vervallen te zijn, als geen zeer deugdelijke bewijsstukken van eigendom konden worden overgelegd. Daarmee begon een strijd met eindeloze processen tussen de particulieren die meenden aanspraken te kunnen doen gelden, en het bestuur der Domeinen, dat alle wateren met de daarin ontstane aanwassen aan zich trachtte te trekken. Voor de eigendomsrechten was het van groot belang de loop van de Maas in het verdronken gebied te kunnen vaststellen. Vanouds vormde deze rivier de grens tussen het grafelijk, Hollands domein en de Nassause bezittingen.

Van Heusden tot Dussen was en is nu nog de oude loop vrij gemakkelijk te volgen. Bewesten Dussen heeft het land echter lang „gedreven”, dus onder invloed gestaan van het tij-water. Echter zouden, volgens getuigen van 1521, tussen Dussen en „Steen van Kloosteroord” (aan de samenvloeiing van Maas en Donge) verschillende dan bestaande zogenaamde „werven” resten van de oude Maas-oeverwallen zijn. De Maasloop van „Steen van Kloosteroord” naar Maasdam in het westen was echter in de afgelopen eeuw volkomen in vergetelheid geraakt en in het verdronken land op het oog niet meer aan te wijzen. Toch heeft men die loop in 1560, dus 140 jaar na de ramp, weer opgespoord, en wel met behulp van een soort bodemkartering. In dat jaar werd namelijk een commissie van onderzoek aangewezen, die voor het vaststellen van de oude Maasbedding gebruik maakte van de diensten van „seeckere gezworen waterscheyders” uit Geertruidenberg. Gewapend met boorijzers ging dit gezelschap met de commissie in de verdronken Waard

aan het werk. Een proces-verbaal werd opgemaakt, waaraan wij het volgende ontlenuen:

Men voer met bootjes van Geertruidenberg naar het noorden tot „boven een zeeckere griente aldaer in de verdroncken waert gelegen, genoempt Cloosteroirt”. Hier werd gedemonstreerd, hoe de loop van de Oude Maas was terug te vinden: n.l. door „tonder tasten van den grondt”. De waterscheyders tastten daartoe met hun peilijzers de bodem onder water af. Boven de oude loop was de bodem „sachte ofte morwe” en bracht het ijzer „guede cleyege grondt” boven met „schilpen daeraen hangende” (dus goede kleigrond met schelpen vermengd, d.w.z. stroomgrond in de moderne benaming). Daarna werd getoond, hoe de situatie was benoorden en bezuiden de oude loop. Bij het insteken van het ijzer vonden ze hier „heel hartachtige grondt ende aerde, daer men nyet duer en consten gesteecken, nochtans bruyn aerde ende wat leemachtich weezende”, dus harde bruine klei, wat doet denken aan de z.g.n. komgrondenklei. Onze bodemkundigen – alias waterscheyders – wisten op deze manier niet alleen de Oude Maasloop, maar ook de samenvloeiing van de Donge, de Alm en andere zijriviertjes met de Maas te bepalen.

Om de teruggevonden Maasloop, de grenslijn tussen de Hollandse en Nassause domeinen, vast te leggen, werden op verschillende punten „blauwe olye molensteenen” gezonken, waaraan bolbakens bevestigd werden. Door landmeters werd de plaats nauwkeurig bepaald, en een afzonderlijk proces-verbaal ervan opgemaakt. Het eerste baken werd gezonken ter plaatse waar de Donge in de Maas viel, ter hoogte van „Steen van Kloosteroord”, daar waar de gemeentegrens van Made en Drimmelen een scherpe hoek maakt. Ook de plaats van het derde bolbaken, waar volgens het verbaal de Alm in de Maas uitmondde, was op een oude kaart terug te vinden. Het Gat van de Noorderklip heet daar namelijk het Gat van het derde bolbaken.

Geleidelijk aan verdwenen de bolbakens van 1560, waardoor in de 17e en 18e eeuw weer grenskwesties rezen. In 1756 ging men daarom opnieuw tot vaststelling van de limieten over. Volgens het daarbij overgeleverde proces-verbaal wist men met een boorijzer de oude molensteenen alle te „onder-tasten”.

Zoals wij reeds hebben vermeld is de molensteen van het derde bolbaken onlangs terruggevonden en hiermede de ligging van het dorp Almsvoet in de Biesbos vastgesteld. Deze localisering is belangrijk voor de reconstructie van de Romeinse weg van Nijmegen uit langs de Waal en de Maas naar het westen, want wanneer wij 18 leugae of 40 K.m. vanuit Rossum, de Romeinse halteplaats Grinnibus, uitmeten langs de route over Delwijnen, Aalburg en Dussen, dan komen we aan de teruggevonden ligging van Almsvoet uit. De hypothese van Dr. Stolte, dat Almsvoet te indentificeren is met de Romeinse halteplaats Gaspingium, wint hierdoor aan zekerheid.

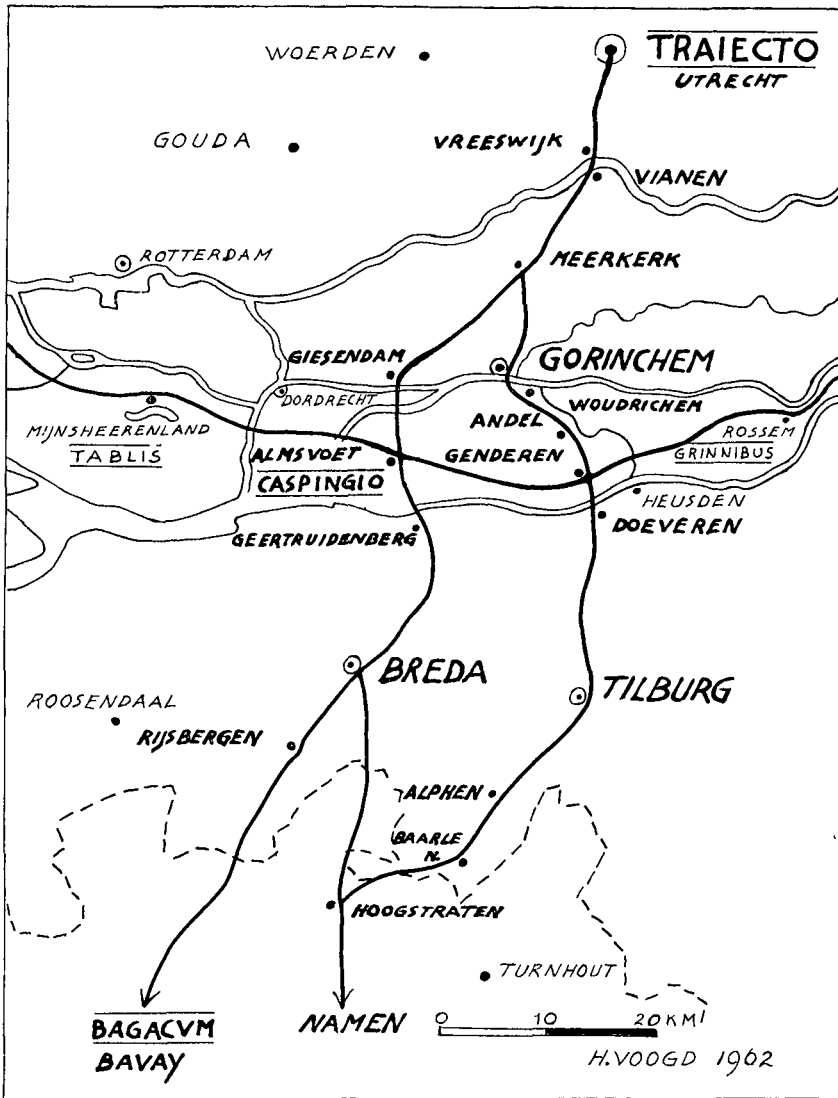
De genoemde oude handelsweg over Breda en Geertruidenberg naar Almsvoet (die naar we voorlopig aannemen uit de Romeinse tijd dateert) heeft dus bij Almsvoet de zuidelijke route van de Peutingercaart gekruist, zodat Gaspingium tevens als station fungeerde in de route van Bavay uit naar Utrecht.

Hier midden in de Biesbos moeten we wel gissen naar het verdere verloop van onze route, maar bij een enigszins verantwoorde reconstructie moeten we rekening houden met een zoveel mogelijk rechtlijnig tracé, dat deze weg vanaf Bavay kenmerkt en met de bodemkundige mogelijkheden in het rivierkleigebied. Van Almsvoet uit zouden we de weg verder willen vervolgen naar het in 1421 verdrongen dorp Houweningen, dat in 1105 Hougwinke genoemd wordt, maar waarvan de naam tot in de Merovingische tijd terug te brengen is.

We trekken hier de Merwede over naar Giessendam, waar in de dorpsstraat Romeins aardewerk gevonden is. Het wil ons voorkomen, dat er uit bodemkundig oogpunt geen enkel bezwaar is om het tracé te vervolgen langs de Giessen in de richting van Meerkerk en verder naar Vianen, welke plaats in de reconstructie van de weg belangrijk kan zijn. De naam toch is afkomstig van Viana, hetgeen een nederzetting aan een weg betekent. De reconstructie van de weg gaat dan vervolgens over de Lek (in 777 Lokkia) naar Vreeswijk en verder naar Utrecht, het Traiecto in de Romeinse tijd en tevens ons eindpunt.

Voor wij overgaan tot een reconstructie van de tweede Romeinse baan door Brabant, moeten wij eerst een secundaire weg behandelen van Namen uit naar Tienen, die met behulp van de Romeinse bewoningssporen in zijn naaste omgeving kan worden samengesteld. Ten noorden van Tienen is het verloop niet duidelijk, maar wederom aan de hand van Romeinse woongronden is aan te nemen, dat hij naar Herenthals gelopen heeft en van daaruit door de zandstreek langs Grobbendonk (Romeinse villa), Vorselaar (brandgraf) en Rijkevorsel (Romeinse vicus) naar Hoogstraten, een belangrijk toponiem in de reconstructie en vandaar naar Breda, waar de weg zich verenigde met de besproken baan vanuit Bavay.

Op een kaart van Wendelinus uit de 17e eeuw zien we een weg, de Via Lacina of Langstraat, getekend van Hoogstraten door het oudste gedeelte van Alphen, langs Tilburg en verder over Heusden en Vianen naar Utrecht. Een Romeinse baan. Bodemkundig is het echter niet mogelijk om deze weg te traceren van Heusden naar Vianen, dwars door de langgerekte komgrondegebieden van de Bommelerwaard en de Vijfherenlanden. Wij willen een poging doen om een meer verantwoorde reconstructie samen te stellen, aan de hand van weggedeelten, die zeer zeker van Romeinse oorsprong zijn en verder langs Romeinse woongronden, zodat een logisch geheel van de

route tot stand gebracht wordt. Als we de reconstructie vanaf Hoogstraten beginnen, is de eerste plaats Baarle-Nassau (992 Barle) waar Romeins aardewerk gevonden werd. We gaan vervolgens door het oudste gedeelte van Alphen, langs de later genoemde Franse baan, waar zeer belangrijke vondsten gedaan zijn. Hiervan noemen we naast de Romeinse woongronden, een Romeinse militaire wachtpost, een Romeinse villa en grafvelden, waaronder Merovingische uit de 6e-7e eeuw. Vervolgens traceren we over Tilburg, dat in de laat-Merovingische tijd een belangrijk centrum geweest moet zijn, want hier werd in 709 een oorkonde opgesteld, die St. Willebrord goederen

verschafte te Alphen. Tot nu toe zijn in Tilburg geen Romeinse vondsten gedaan, maar een vermelding van Tilliburgis in 709 is reeds belangrijk genoeg om onze weg hierover te nemen en ook om de Romeinse baan rechtlijnig te kunnen vervolgen over Loon-op-Zand naar de Loonse baan, een belangrijk toponiem. Aan deze baan heeft het oude Venloen gelegen, dat echter verlaten moest worden vanwege de zandverstuivingen der Loonse duinen. De reconstructie gaat dan verder over Baardwijk (1110 Barduwich) naar Doeveren, dat gelegen was aan de Maas uit de Romeinse tijd. Over de betekenis van deze laatste plaatsnaam lopen de meningen uiteen, maar de toponymisten hebben hierbij niet aan een zuid-noord-weg gedacht. Wij zien dan ook in de naam Dover van 1148 een overzetplaats van de Maas. Dat wij de reconstructie van de Romeinse weg vanuit Tilburg in deze richting nemen, vindt zijn oorzaak in de bodemkundige gesteldheid van de Bommelerwaard en het Land van Heusden en Altena. Dit gebied toch wordt beheerst door een aantal langgerekte komgrondgebieden, waardoor nu eenmaal geen Romeinse weg gelopen kan hebben, behoudens een strook stroomgrondrug tussen Genderen en Andel, waar dit wél mogelijk was en waar dan ook aan de hand van een aantal grote Romeinse woongronden de weg vervolgd kan worden.

Na de Maas bij Doeveren gekruist te hebben, richtte de weg zich op Genderen waar zich een aantal Romeinse woongronden bevindt. Het dorp komt reeds vroeg in de oorkonden voor als Ganderon (983). Hier snijdt onze baan de Romeinse weg, van Nijmegen uit naar het westen. Ten noorden van Genderen komen we in een gebied, dat rijk is aan grote woongronden, bovendien sterk geromaniseerd, d.w.z. fraai versierd aardewerk, de huizen met pannen gedekt en de vloeren met tegels geplaveid. De datering hiervan loopt van einde 1e eeuw tot in de 3e eeuw. Maar niet alleen de regelmatige begrenzing van woongronden, ook de rechte lijn van de weg kenmerkt hem als een typisch Romeinse baan. Wij hebben met een doorgraving van de weg ten noorden van Genderen kunnen bewijzen, dat een Romeinse baan in het westelijk rivierkleigebied niet bestond uit grint, naar de gangbare mening, maar verstevigd was met wilgetwijgen. Deze humeuze laag had een dikte van 25 cm. Een gelijktijdig ingesteld onderzoek naar de ondergrond van de weg bij Alphen a/d Rijn, in de noordelijke route van de Peutingerkaart, had eenzelfde resultaat. Voor en ook na het dorp Andel wordt het traceren van de weg moeilijker, daar zich hier de Maasvorming in de 13e eeuw doet gelden. Grote delen van de structuur van het oorspronkelijke landschap werden door het waterregiem geheel verstoord en na de bedijking van een nieuwe percelering voorzien. Wij moeten de reconstructie van de weg dan ook richten op de gevonden Romeinse woongronden.

Na het rechtlijnig tracé ten noorden van Genderen, richtte zich de weg met een flauwe boog op Andel, een zeer oude plaats, die in de archieven van de

Abdij Lauresheim in 850 Villa Analo genoemd wordt. Aan weerszijden van de dorpsstraat bevinden zich twee grote Romeinse woongronden, waarvan een met vondsten uit de Merovingische tijd. In het wandprofiel van een lengte-doorgraving van de straat en op een diepte van 1.60 m. bevond zich, evenals in de weg ten noorden van Genderen, een 25 cm. dikke humeuze laag die scherp afstak tegen het lichte grijs van de kleigrond. Wetenschappelijk beschouwd is het ontbreken van Romeinse scherven met daarentegen wel een aantal middeleeuwse fragmenten in en boven de humeuze laag een zwak punt bij de datering van de wegaanleg in de Romeinse tijd. Nochtans nemen wij een Romeinse aanleg aan, op grond van eenzelfde laag bij Alphen a/d Rijn en een ten noorden van Genderen. De bewoning van de nederzettingen bij deze laatste plaats is na de Romeinse tijd niet hervat, zodat middeleeuwse invloed uitgesloten is. Verder is de weg in Andel 1.60 m. opgehoogd, hetgeen wij in verband brengen met de genoemde invloed van het waterregiem bij de Maasvorming. De grond met de scherven en zelfs paardeskeletten moet van elders zijn aangevoerd. Het ontbreken van grondlagen wijst op een verhoging in één keer. Aan te nemen is, dat de houten weg nog tot de 13e eeuw in gebruik geweest is. Met het aanleggen van de weg moest deze in het centrum van het dorp een beekje, de Vliet, passeren. Met het omleggen via een nieuwe bedding ter zijde van de weg, en het opvullen van de oude bedding met klei, werd deze hindernis uit de weg geruimd. In het wandprofiel was deze opvulling zeer goed zichtbaar en in de humeuze laag daarboven, kwamen hele twijgen wilgehout te voorschijn. De reconstructie van de weg kan vanuit Andel vervolgd worden naar Giesen (Romeinse woongrond) en na een oversteek over de Alm naar Rijswijk (Romeins-Merovingische woongronden).

Het verdere verloop van het tracé tot Woudrichem moeten we wederom gissen, omdat ook dit gedeelte vernield is door het zich vormen van de Maastak van de Andelse sluis af naar de Waal bij Woudrichem in de 2e helft van de 13e eeuw.

Het oudste gedeelte van Woudrichem bevindt zich ten noorden van de kerk. De plaats wordt reeds in 777 / 866 vermeld als Walrichesheim, een Merovingische-ingaheim-naam. Hoewel de oudste oppervlakte-vondsten uit de 9e eeuw dateren en tot op heden alleen Romeinse vondsten uit de rivier tussen Woudrichem en Sleuwijk zijn opgebaggerd, kunnen we met volle gerustheid de Romeinse weg door de Landpoortstraat, langs het oudste gedeelte van het stadje, traceren.

De reconstructie gaat dan langs de Merwede (eertijds Waal) tot tegenover Gorinchem, waar de rivier, in de Romeinse tijd van geringe breedte, werd overgestoken om de stroomgrondrug van de Linge te bereiken. De plaatsnaam Gorinchem is evenals Woudrichem een ingaheim-formatie, die tot de oudste Germaanse laag van een bewoonde plaats gerekend moet worden.

De weg door Gorcum beginnen we bij het Tolhuis, waar een funderingsonderzoek belangrijk kan zijn en verder door de Molenstraat langs het Marktpllein, dat niet alleen door zijn typische vorm, maar vooral ook met het vinden van paalfunderingen van Romeinse oorsprong, het kenmerk draagt van een Romeinse sterkte aan het tracé. We vervolgen de weg verder door de Arkelstraat naar Arkel (plm. 900 Arkloa) en verder, langs de vòòr-Romeinse woongrond in de polder de Beemd, naar Meerkerk waar de weg uitkwam op de hiervoor gereconstrueerde Romeinse baan van Bavay naar Utrecht.

Tot slot moeten wij uitdrukkelijk vaststellen, dat de reconstructie van beide wegen zeer hypothetisch is, maar wij moeten wel met hypothesen werken, zolang grote gedeelten van de beide wegen nog niet intensief zijn onderzocht.

Wij stellen echter met de geboden reconstructie een werkplan. Een systematisch onderzoek zal zeker meer positief resultaat bereiken.

Rijswijk, N.-Br.

H. VOOGD

LITERATUUR

W. J. C. Binck: Omzwervingen in de Alphense prachistorie, 1945.

J. Mertens: Les Routes Romaines de la Belgique (Industrie) nr. 10, okt. 1955.

H. J. Moerman: Nederlandse Plaatsnamen, 1956.

B. H. Stolte: De Zuidelijke weg van de Tabula Peutingeriana door het Land der Bataven. Berichten R.O.B. IX, 1959.

H. Voogd: Romeinse woongronden in het Land van Heusden en Altena, Westerheem, IV, nov.-dec. 1955.

H. Voogd: De rivier de Alm, Brabants Heem, X (1958) nr. 5.